yazmabilim
Yazma Eser Araştırmaları Dergisi

Ensar Karagöz, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi: Osmanlı'nın Çok Yönlü Bir Âlimi ve Yazma Eser Mirası*, İstanbul: Ketebe Yay., 2025, 426 sayfa.

Abdulhadi Uysal*

Makale Türü / Article Type
Kitâbiyât / Book Review

ATIF© Uysal, Abdulhadi. "Ensar Karagöz, *Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi: Osmanlı'nın Çok Yönlü Bir Âlimi ve Yazma Eser Mirası* üzerine değerlendirme." *Yazmabilim* 1/2 (Mart 2026): 219-226.

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, abdulhadiuysal@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2173-2599

Tarihî şahsiyetlerin geride bıraktığı zengin otobiyografik malumatı hâvî eserleri sağlam bir metod dâhilinde, yeni yaklaşımlarla ve sair kaynaklarla harmanlayarak kullanmasını bilen araştırmacıların elinden günümüz Osmanlı tarihçiliğinin biyografi sahasındaki en değerli mahsulleri ortaya çıkmaktadır. İşte bu kabil önemli biyografilerin bir yenisi de Yazma Eser Uzmanı Dr. Ensar Karagöz'ün 18. yüzyılın velûd âlimlerinden Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin (1718-1788) hayatı ve eserleri üzerine kaleme aldığı çalışmasıdır.

Müstakîmzâde'nin geride bıraktığı olağanüstü yazma eser mirası Ensar Karagöz'ün çalışmasının esas kaynağını ve hareket noktasını teşkil etmiştir. Yazar, semereli bir mesai neticesinde dünyanın farklı kütüphanelerine dağılmış hâlde bulunan 30 bine yakın yazma eseri tetkik etmiş, bunlar arasından Müstakîmzâde ile irtibatlı 1328 nüshaya ulaşmış ve bunların 255'inin doğrudan onun kendi hattıyla telif, istinsah, temellük ve mütalaa ettiği nüshalar olduğunu tespit ederek eşine az rastlanır bir koleksiyonu bütünüyle ortaya çıkarmıştır. Çalışma bu zengin malzemenin ışığında bir giriş ve onu takiben Müstakîmzâde'nin hayatı, eserleri ve bir okur olarak portresini ele alan üç bölüm hâlinde planlanmıştır.

Ensar Karagöz çalışmasının önsöz ve giriş kısımlarında Müstakîmzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin hayatını ve geride bıraktığı eserleri incelerken takip ettiği usul hakkında ayrıntılı açıklamalarda bulunmakta ve bunu yaparken yazma eser araştırmalarının günümüzde ulaştığı son gelişmelere, yeni imkânlara, ülkemizde ve dünyada hâlihazırda devam eden araştırma projelerine güncel literatüre de atıfta bulunmak suretiyle temas etmektedir. Karagöz, araştırması boyunca izlediği yolu "nüsha tarihçiliği" şeklinde isimlendirmektedir (s. 26-34). Bu tabir ile yazma eserleri sadece ihtiva ettikleri metin ile değil, her türlü fizikî ve metin dışı unsurlarıyla inceleyip bu nüshaların müellif ile ne şekilde bir irtibatı olduğunu tespit etmeyi ve bunların her birini adeta "bir kişisel arşivin parçaları" (s. 17) olarak ortaya koymayı kastetmektedir. Ayrıca bu nüshaların dönemin "ilmî evreni"ni ve "yazma eser ekosistemi"ni de aydınlatacağı kanaatindedir (s. 17). Yazar bu bakış açısı muvacehesinde, Müstakîmzâde'nin henüz 19 yaşındayken istinsah ettiği bir nüshayı (s. 107) ve bundan tam elli yıl sonra, vefatından on gün evvel talebesi ile mukabele ettiği bir nüshayı (s. 144) tespit etmeye muvaffak olmuş ve müellifin hayatı boyunca münasebette bulunduğu eldeki diğer bütün yazmalar üzerinden hayat hikâyesini kaleme almaya çalışmıştır.

Yazma eserleri sair kaynaklar ile bir arada kullanarak tarihî bir zemine oturtmanın onları adeta konuşturmak anlamına geldiği açıktır. Mesela Müstakîmzâde'nin mütalaa ettiği bir eserde geçen *"Sakalın seyrekliği kişinin saadetindendir"* mealindeki hadis rivayetinin derkenarına bunun ravisini yazarak altına imzasını atmış olması (s. 106) ilk bakışta alelade bir kayıt gibi görülebilir, ancak bu kaydı kendisinin 1750 yılında köse olması sebebiyle müderrislik imtihanını geçemediği yönündeki bilgilerle ve yüzyılın başında Sultan III. Ahmed'in ulemanın sakal bırakmasına dair hatt-ı hümayunu (s. 105) ile birlikte okumak söz konusu kaydın aslında ne denli manidar olduğunu gözler önüne sermektedir.[1] Esasen kaynaklarda mevzubahis hadis rivayetinin mevzu olduğu kaydedilmiştir.[2] Karagöz'ün çalışmasında "hadis" lafzı yerine "hadis rivayeti" ifadesini tercih etmesi de – her ne kadar açıkça belirtmemiş olsa da – bu rivayetin sahih olmadığının farkında olduğunu göstermektedir. Her hâlükârda, ciddi bir ilmî müktesebatı ve hadis icazeti olan Müstakîmzâde'nin teselli bulmak için bu rivayete sarılmış olmasının ilginç olduğunu belirtmeliyiz.

Nüsha tarihçiliği yaklaşımı haricinde, Karagöz'ün giriş kısmında vurgu yaptığı başka mühim meseleler de bulunmaktadır. Yazar, kaynakları arasında mecmualara ayrı bir yer ayırmış ve yakın zamana kadar hurda/kırıntı bilgiler ihtiva ettikleri zannıyla pek rağbet görmeyen mecmua türü yazmaların biyografik malzeme açısından aslında oldukça değerli olduklarına işaret etmiştir (s. 23-26). Müstakîmzâde'nin bugüne ulaşan çok sayıdaki mecmuasını da ayrıca listelemiştir (s. 253-267). Karagöz'ün vurguladığı üzere sayısız yazma eser üzerinde inceleme yapılırken biyografisi çalışılan müellifin el yazısının tespiti ve analizi ayrı bir önem arz etmektedir. Bu noktada, yazarın gerek Müstakîmzâde ve çevresine dair ve gerek genel mahiyetteki tespitleri; ele aldığı müellif hattı, müstensih hattı, müsvedde ve mübeyyeze nüshalar, grafoloji gibi ıstılahlar ve bunlar hakkında tespit ettiği yazmalardan istihraç ettiği örnekler dikkate değerdir (s. 28-34). Bu noktada, yazma eser ıstılahlarının henüz tam

[1] İşaret ettiğimiz bu noktalar kitapta özellikle vurgulanmamış olmakla birlikte okuyucu metnin akışı içerisinde birbiri ardı sıra yerleştirilmiş bu örnekler üzerinden bu bağlantıları kurabilmektedir.

[2] Mesela bkz. Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlü'l-ilbâs 'amme'ştehera mine'l-ehâdîs 'alâ-elsineti'n-nâs*, thk. Yûsuf b. Mahmûd el-Hâc Ahmed (Dımaşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs, 1421), II, s. 341.

manasıyla oturmadığı ve bu sahada daha yapılacak işlerin olduğu açıktır. Yazarın da bu meseleler ile alakalı bazı teklif ve katkıları bulunmaktadır. Mesela yazar bir hattın bir kimsenin el yazısı olduğunu beyan eden ve "tasdîk kaydı" olarak bilinen kayıtlara mümasil olarak yanlış hat tespitleri ve bunların doğrulanması ile ilgili kayıtlar bulunduğuna da dikkat çekmiş ve bunları "tekzîb kaydı" olarak isimlendirmek suretiyle literatüre katkı sunmuştur (s. 31, dn. 49).

Kitabın ilk ve şüphesiz en değerli bölümü (s. 35-150) yukarıda işaret edilen kaynak külliyâtı ve yaklaşım çerçevesinde Müstakîmzâde'nin hususî ve ilmî hayatının ayrıntılı bir anlatımını sunmaktadır. Bu kısımda müellifin aile şeceresi de verilmiş (s. 37) olup 15. yüzyıla kadar uzanan ataları ile alakalı kaynaklardaki bazı çelişkili bilgilerin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Müellifin hayatı ele alınırken yakın çevresi ve münasebette bulunduğu kişiler derinlemesine incelenmiş, gerek müellifin gerek çevresinin İstanbul'un hangi semtlerinde yaşadıkları ve faaliyette bulundukları harita üzerinde gösterilerek mekân analizi yapılmıştır.[3] Bu meyanda, birlikte ders aldığı kimseler, hocaları, intisap ettiği şeyhler, hamileri ve talebeleri sıralanmış ve bu kişilerin Müstakîmzâde'nin hayatındaki yerleri açıklanmıştır. İlim öğrenirken okuduğu kitapların da isim isim zikredilmesi ve bunların *Kevâkib-i Seb'a* adlı dönemin medrese kitaplarını derecelendiren bir risale üzerinden değerlendirilerek Müstakîmzâde'nin ilgili ilimlerdeki seviyesinin anlaşılmaya çalışılması da iyi düşünülmüş bir yöntemdir (s. 72-74). Yoğun bir hoca-talebe ilişkisi yürüttüğü hocaları ile yalnızca belli meselelerde istifade ettiği kimselerin de birbirlerinden dikkatli bir şekilde tefrik edildiği görülmektedir (mesela s. 70, 166. dn., s. 76, 182. dn., s. 82). Bu vesilelerle Müstakîmzâde ile bir şekilde münasebeti bulunan çok sayıda kişinin kısa biyografileri de ilk defa olmak üzere bu bölümün dipnotlarında verilmiştir. Yazarın bütün bu tespitlerinin 18. yüzyıldaki Osmanlı ilim ve tasavvuf dünyasının anlaşılmasına önemli bir katkı sunduğuna şüphe yoktur.[4]

[3] Karagöz, Müstakîmzâde'nin 1766 yılındaki İstanbul depreminden sonra taşındığı evin "tam konumunu" tespit ettiğini ifade etmiş ise de (s. 140, dn. 399) ilgili kaynakta geçen tarif ve "kurbunda" ibaresi olsa olsa evin "yaklaşık konumuna" işaret etmektedir.

[4] Maamafih baskıdan kaynaklı bir problem sebebiyle söz konusu İstanbul haritası sayfaya nisbetle hayli küçük kalmış olup detaylar iyice seçilememektedir. Keza aynı sayfadaki "ilmî ağ" haritası da üzerindeki isimler okunamayacak derecede küçük basılmıştır, grafiğin tamamının görüntülenebilmesi için eklenen karekod ise cihazlar tarafından tanımlanamamaktadır. Bkz. s. 86.

Müstakîmzâde'nin bazı ifadelerinden yola çıkan Karagöz'ün, onun hayatının çeşitli dönemlerinde içinde bulunduğu hâlet-i rûhiyeyi ortaya koyabilmek için adeta bir "psiko-tarih" çalışmasına teşebbüs etmiş olduğu dikkat çekmektedir. Geçmişte daha ziyade psikanaliz uzmanlarının ve nadiren de tarihçilerin tarihî şahsiyetlerin hatırat ve mektupları üzerinden yaptıkları bu tür denemeler tartışmaya açık ve hataya düşme riski yüksek bir mahiyet arz etse de yazarın Müstakîmzâde üzerinden incelediği iki vaka analizi neticesinde getirdiği yorumlar akla yatkın ve ikna edici görünmektedir. Bu iki vaka Müstakîmzâde'nin müderrislik imtihanı sonrasında bir türbeyi "hiç sektirmeden" kırk hafta boyunca ziyaret etmesi ve suyun kirletilmesi ile alakalı duyduğu bir hadise sebebiyle ömrünün son dönemlerinde su içmeyi tamamen bırakmasıdır. Yazar bu örneklerden hareketle uzman ruh sağlığı doktorlarına da danışmak suretiyle müellifin muhtelif zamanlarda "obsesif kompulsif bozukluk" ve "travma sonrası stres bozukluğu" gibi psikolojik hastalıklardan muzdarip olduğu tahmininde bulunmuştur (s. 142).

Kitabın hayli hacimli ikinci bölümü (s. 151-309) "Bir Müellif Olarak Müstâkîmzâde ve Eserleri" başlığını taşımakta olup adeta müstakil bir "Müstakîmzâde Kataloğu" özelliğindedir. Bu kısımda müellifin tespit edilen irili ufaklı 227 eseri çeşitli kategoriler altında tanıtılıp değerlendirilmiş, bunların ulaşılabilen bütün yazma nüshaları ve varsa neşirleri listelenmiştir. Eserlerinin eldeki nüsha adetleri üzerinden bunların vaktiyle ne kadar rağbet gördüğü hakkında da tahminlerde bulunulmuştur. Müellifin kaynaklarda isimleri zikredilen fakat bugüne ulaşamamış eserleri de listelenmiştir. Buradaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla müellifin kendi dönemindeki hadiselere dair telif etmeye başladığı bir tarih eserinin (*Vekāyi'nâme*) şimdiye kadar ele geçmemesi (s. 305) ise esef verici olup bir gün ortaya çıkması ümit edilir. Yazarın ayrıca kütüphane kataloglarında hatalı olarak müellife ait olduğu kaydedilmiş olan eserlerin doğru tanımlamalarını yaptığı da görülmektedir. Büyük bir emeğin mahsulü olan bu bölüm, bütün bu hususiyetleriyle, kitaba, Müstakîmzâde'nin ancak bir kısmı neşredilmiş olan eserleri üzerinde çalışacak araştırmacılar ve tez öğrencileri için ilk başvurulacak kaynak olma hüviyetini kazandırmaktadır.

"Bir Okur Olarak Müstakîmzâde" başlıklı üçüncü bölüm (s. 311-351) hayatını kitap istinsah etmekle geçiren ve resmî bir vazife almayan Müstakîmzâde'nin

bir okur olarak portresi, eserlerinde zikrettiği bunca kitaba nasıl ulaştığı, İstanbul'daki hangi kütüphanelerden istifade ettiği, şahsî kütüphanesinin mahiyeti ve temellük kaydı bulunan kitapları gibi sorular ve meseleler üzerine yoğunlaşmaktadır. Müstakîmzâde'nin kütüphanelerde görüp incelediği kitaplar için "ziyâret eylemişdim" şeklindeki zarif ifadeleri (s. 59, 303, 314) bu bakımdan 18. yüzyılda sayıları artmakta olan vakıf ve şahıs kütüphanelerinden hangilerinin kapılarını aşındırdığını tespit etmeye imkân vermiştir.[5] Bu bölümde müellifin bugüne ulaşan şahsî kitapları, istinsah ettiği, yazılmasına katkıda bulunduğu, fihrist hazırladığı ve mütalaa ettiği eserlerle ilgili detaylı listelere de yer verilmiştir. Müstakîmzâde'nin gençlik ve yaşlılık dönemleri Türklerin İstanbul'da matbaa kurma teşebbüslerine tesadüf etmiş olup (Müteferrika ve Râşid Efendi matbaaları) çok sayıda eser istinsah eden bir müstensih ve okur olarak kendisinin bu konudaki kanaatleri merak uyandırıcı olabilirdi, fakat Karagöz'ün bu hususta bir şey nakletmemiş olması müellifin bununla ilgili yazılı bir beyanının bugüne ulaşmadığını düşündürmektedir.

Eserin sonuç bölümü (s. 353-361), Karagöz'ün modern öncesi dönemlerde Osmanlı entelektüel hayatı üzerine yapılacak araştırmalarda "yazma eserlerin satır aralarına sinmiş izleri" takip etmenin gerekliliği ve bu tür derinlemesine incelemelerin ele alınan konu açısından sağlayacağı bilgiler ve yeni yaklaşımlar üzerine önemli vurgularını ihtiva etmektedir. Kitap, Müstakîmzâde'nin farklı tarihlerde kaleme almış olduğu otobiyografileri (s. 385-398), vaktiyle İbnülemin'in eserinde atıf yaptığı yazma nüshaların günümüzdeki katalog numaraları (s. 399), müellifin eserlerini istinsah eden müstensihlerin isimleri (s. 400-402), müellifin risalelerinin yer aldığı yazmalar (s. 403-404) ve Müstakîmzâde'nin hayat kronolojisi (s. 405-410) şeklindeki ilaveler ile sona ermektedir. Bunların da bu vadide yapılacak ileri okumalar ve araştırmalar için okuyucuların müracaat edebileceği faydalı metinler ve listeler olduğu açıktır.

[5] Kitap ziyaret etmek tabirinin 18. yüzyıl okumuşları arasında kullanımda olan zarif bir söyleyiş olduğu anlaşılmaktadır. Müstakîmzâde'nin muasırı Ahmed Vâsıf Efendi'nin (ö. 1806) de 1787-1788'de İspanya'da elçi iken Escorial'de görüp incelediği Endülüs Müslümanlarından kalma yazma eserler için – şayet sefâretnâme metnine sonradan eklenmemiş ise – "Kitâblarımız ziyâret olundu" ifadesini kullandığı dikkat çekmektedir. Bkz. "Kitâblarımız ziyâret olundu. On kadar eski hat ile mesâhif-i şerîf var idi. Fıkıh ve Kelâm ve Ehâdîse dâir kütüb bî-hadd idi. Hayli mütehassir ve müte'essif olduk." Bkz. İsmail E. Erünsal, *Orta Çağ İslâm Dünyasında Kitap ve Kütüphane*, (İstanbul: Timaş Yay., 2018), 346, 1626. dipnot.

Kitabın metin dışı unsurlarına bakıldığında, görsel açıdan zenginliği dikkat çekmektedir. Müstakîmzâde ile irtibatlı çeşitli yazma eserlerden görüntüler ve bunların içinden seçilen çok sayıda kayıt kitaba alınmıştır. Bununla birlikte, bunların az bir kısmının metinleri verilmiş durumdadır, bunlar arasında yer alan nadir ve önemli kayıtların sadece görüntülerinin verilmesiyle iktifa edilmeyip metinleri de okuyucuya sunulabilirdi. Müstakîmzâde'nin yaşadığı muhite ait resmî ve hususî arşivlerde tespit edilebilen en erken tarihli fotoğrafların da kitaba derç edildiği görülmektedir ki bu fotoğraflar İstanbul'un henüz vahşi bir şehirleşmeye maruz kalmadığı ve değişimin nisbeten daha yavaş seyrettiği zamanlara ait olmaları hasebiyle müellifin ömrünü geçirdiği yerlerin o dönemki hâline mümkün mertebe en yakın şeklini gösteriyor olmaları bakımından mühimdir. Ayrıca kitapta müellifin hayatına, eserlerine, çalışma temposuna ve yakın çevresine dair kaynaklardan istihraç edilen verileri daha anlaşılır kılan çok sayıda grafik ve tablo da bulunmaktadır.

Bunların yanı sıra, sayfaya sığmayacağı mülahazasıyla bazı şekillerin karekod teknolojisi kullanılarak kitaba yerleştirildikleri göze çarpmaktadır. Esasen bunların yayınevi tarafından geniş paftalar hâlinde kitabın eki olarak basılması daha yerinde olur ve basılan eserin gelecek nesiller için de kalıcı olmasını temin ederdi. Zira burada incelenen yazma eserler yüzyıllar boyunca türlü badireleri atlatarak bugüne gelebilmiş iken söz konusu karekod bağlantılarının kaç yıl daha aktif kalacağı hayli müphemdir. Karekod kullanımının son zamanlarda yayıncılıkta ve hayatın çeşitli sahalarında bir kolaycılığa kaçma vasıtası hâline gelmiş olması da endişe vericidir.[6] Dahası, *Müstakîmzâde* kitabındaki bu karekodlardan bazıları (mesela s. 37 ve 86'dakiler) baskıdan kaynaklanan problemler sebebiyle elektronik cihazlar tarafından okunamamakta olup okuyucuların bunları inceleyebilmek için yazarın bu kitabına esas teşkil eden doktora tezini YÖK Ulusal Tez Merkezi'nden indirip oradan bu karekodları bulup cihazlarına tanımlatma zahmetine katlanmaları gerekecektir.

[6] Yakın bir zaman önce tanınmış bir yayınevi Arap edebiyatının meşhur bir şâheserinin elli yıl aradan sonra yeni baskısını yaparken eserin asıl metin kısmını basmayıp sadece nâşirin hazırladığı kısa inceleme kısmını basmış ve bir karekod koymak suretiyle okuyucuları metin için – devrin imkânsızlıkları sebebiyle dizgi hataları ile dolu olan – ilk baskının PDF'sine yönlendirme garabetini sergilemiştir!

Dr. Ensar Karagöz'ün bu kitabının sıralanan bütün hususiyetleriyle müstesna bir çalışma olduğu görülmektedir. Karagöz, ciddi bir gayretin ürünü olan bu çalışmasını meydana getirirken Müstakîmzâde'nin yazma eser mirasından başka, ele alınan konular ile ilgili mevcut literatürü ve Osmanlı arşiv vesikalarını değerlendirmiş, müzayedeleri takip etmiş ve bazı şahısların hususî kitaplıklarından ve koleksiyonlarından da istifade etmiştir. Bütün bunlar ülkemizin ne denli zengin ilim ve kültür kaynaklarına sahip olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. Yazarın, Müstakîmzâde'nin devrin bilgi dolaşımına hizmet etmiş önemli bir âlim ve müstensih olarak eserleri ne şekilde istinsah ettiği, kâğıt seçimini nasıl yaptığı ve kendisine istinsah işini havale edenlerle ne tür bir irtibat kurduğu gibi hususlarda yaptığı tespitler son zamanlarda artmakta olan yazma eser araştırmaları bakımından oldukça değerli olan ve sair kaynaklarda kolay kolay tesadüf edilemeyecek türden kayıtlardır. Metinde görülen bazı teknik problemler ise müteakip baskılarda kolaylıkla halledilebilecek mahiyettedir.[7] Elbette bu büyüklükte bir yazma eser mirası bırakmış müellifler istisnaî şahsiyetler olmakla birlikte, yine de bu çalışmanın benzer konularda çalışacaklar için öğretici bir tarafının olduğu belirtilmelidir ve bu anlamda araştırmacıların Müstakîmzâde biyografisi ile karşılarında parlak bir örnek bulacakları açıktır.

[7] Mesela dipnotlarda kısaltması verilen bazı kaynaklar kitabın sonundaki Kaynaklar kısmında yer almadığı için hangi esere atıf yapıldığı anlaşılamamaktadır. Bkz. s. 33, dn. 54; s. 64, dn. 140; s. 318, dn. 39; s. 319, dn. 41. Kitaba derç edilen bazı Farsça manzum metinlerin de Latin harfli okunuşları verilmiş olup bunların yazımında "şoden" ve "koned" gibi günümüz Tahran Farsçasındaki söyleyişi aksettiren örnekler görülmektedir. Esasen bu tür metinlerin aslî hurufatıyla yazılması yeterli olup Latin harfi karşılıkları verilecekse Osmanlı Türklerinin bu kelimeleri hafifleterek ve yumuşatarak söyledikleri ("şüden", "küned" gibi) hatırlanabilir (kitapta yer yer bu şekilde de yazılmıştır). Latin harfli muasır Türkçe dil kitapları da buna şehadet etmektedirler. Ayrıca kitapta Arapça ve Farsça manzum metinlerden yarısı çevrilmiş olan ve tercümesinin verilmesi unutulmuş olan örnekler de bulunmaktadır (mesela s. 214-215).